

Д.Ю. КРАМСЬКОЙ, ст. викладач, НТУ «ХПІ», Харків

ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЙ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА

Стаття присвячена актуальним питанням формування стратегій управління інноваційним розвитком підприємства з метою покращення діяльності підприємств в інноваційному секторі. Запропоновано концептуальну схему інноваційного розвитку, розроблено методику діагностики інноваційного розвитку та методику формування стратегій інноваційного розвитку.

The article is devoted the актуальним questions of forming of strategies of management innovative development of enterprise with the purpose of improvement of activity of enterprises in an innovative sector. The conceptual chart of innovative development is offered, the method of diagnostics of innovative development and method of forming of strategies of innovative development is developed.

Ключові слова: інновації, інноваційний розвиток, інноваційний потенціал, стратегії, діагностика, прогнозування, модель, управління.

Вступ. Сучасні тенденції розвитку світової економіки свідчать про виникнення нового виду економічних відносин, базою для яких послужило інноваційне співробітництво. Оскільки інтенсифікація та автоматизація виробництва, доступ до великих обсягів інформації, сучасні технології продаж вже не дають необхідного економічного ефекту, виникає потреба пошуку нових джерел розвитку світової економіки, серед яких основним, на думку більшості вчених, повинні стати інновації.

Інноваційний розвиток підприємства повинний підпорядковуватися загальнодержавному розвитку та базуватися на чітко визначених програмах та рекомендаціях. Отже, дослідження інноваційного розвитку та формування стратегій для його забезпечення допоможуть підприємствам підвищити свою конкурентоздатність та сформувати конкурентоздатну національну економіку.

Проблема інноваційного розвитку завжди знаходилась в центрі уваги провідних вітчизняних та зарубіжних фахівців, зокрема, таких як В.П. Александрова, А.С. Гальчинський, В.М. Геєць, М.С. Герасимчук, Н.П. Гончарова, А.В. Гриньов, В.М. Гриньова, В.І. Захарченко, С.М. Ілляшенко, О.Є. Кузьмін, М.І. Лапін, О.О. Лапко, О.І. Маслак, Л.І. Нейкова, П.Г. Перерва, Д.М. Черваньов, Н.І. Чухрай, А.І.Яковлев, Г.Г. Азгадьдов, Л. Водачек, Д.М. Гвишиані, В.І. Громек, О.В. Гугелев, П.Н. Завлін, А.К. Казанцев, Л.Е. Мінделі, Ю.П. Морозов, А.І. Пригожин, А.Б. Титов, Р.А. Фатхутдінов, Х. Хершген, М. Хучек, Й. Шумпетер та інші.

У полі зору цих науковців перебуває широке коло проблем, присвячених дослідженням інновацій та інноваційного менеджменту. Зокрема питання, пов'язані з поняттям інновацій, чинників, що формують інновації, оцінкою ефективності та

стимулювання інноваційних процесів тощо. Однак, швидкі зміни в економіці вимагають приділяти все більше уваги саме категорії інноваційного розвитку, яка характеризує беззворотній процес розвитку підприємства за допомогою інновацій, що обумовлює вибір теми, визначає мету і завдання дисертаційної роботи.

Постановка задачі. Розробити практичні рекомендації щодо формування стратегій інноваційного розвитку машинобудівних підприємств.

Методологія. Для вирішення цієї задачі було вирішено питання, пов'язані з дослідженням підходів до визначення понять «інновації» та «інноваційний розвиток», і аналіз сучасних тенденцій інноваційного розвитку.

В дослідженні прийнято визначення цієї категорії яка враховує що, інновації – це цілеспрямована зміна, яка вносить у середовище впровадження (організацію, населення, суспільство тощо) нові, відносно стабільні елементи. Така трактовка дає можливість дослідження інновацій як в просторовому розрізі (по об'єктах інновацій, їх джерелам і т.п.), так і в часі, що є найприйнятнішим для формування категорії інноваційного розвитку. Проведений аналіз категорії «розвиток» дозволив визначити в дисертаційному дослідженні поняття «інноваційний розвиток» – процес необоротної закономірної зміни підприємства і бізнес-процесів у ньому, викликаний розробкою і впровадженням інновацій.

Інноваційний розвиток промислових підприємств безпосередньо залежить від міжнародного та національного інноваційного простору, тому доцільним є його дослідження. Аналіз основних тенденцій інноваційного розвитку підприємств пропонується здійснювати за допомогою наступного алгоритму (рис. 1).

Проведений аналіз існуючих методів і підходів до дослідження інноваційного розвитку показав, що у більшості підходів ця категорія розглядається як сукупність певних показників, які можуть бути об'єднані у окремі групи. В розділі виявлені та систематизовані проблеми оцінки груп показників, їх поєднання в один показник та врахування зовнішнього середовища підприємства як найважливішого чинника інноваційного розвитку і основного джерела його гальмування, що підтверджує необхідність побудови удосконаленої системи показників для дослідження інноваційного розвитку машинобудівних підприємств.

Аналізуючі методичні підходи у формуванні економічного механізму інноваційного розвитку підприємства – розглянуто питання пов'язані з формуванням системи показників інноваційного розвитку, розробкою концептуальної схеми взаємозв'язку методик інноваційного розвитку підприємств, побудовою алгоритму методики діагностики інноваційного розвитку, заснованої на композиції методів аналітичного графічного та таксономічного аналізів, аналітичним та графічним аналізами показників інноваційного розвитку найбільших промислових підприємств Харківського регіону, побудовою інтегрального показнику розвитку окремих складових та загального показника інноваційного розвитку.

Сучасні умови господарювання вимагають від підприємств побудови комплексних систем дослідження свого розвитку. Для ефективного дослідження інноваційного розвитку підприємств в дослідженні було розроблено концептуальну схему взаємозв'язку методичних підходів до інноваційного розвитку, яка складається з чотирьох блоків (рис. 2).

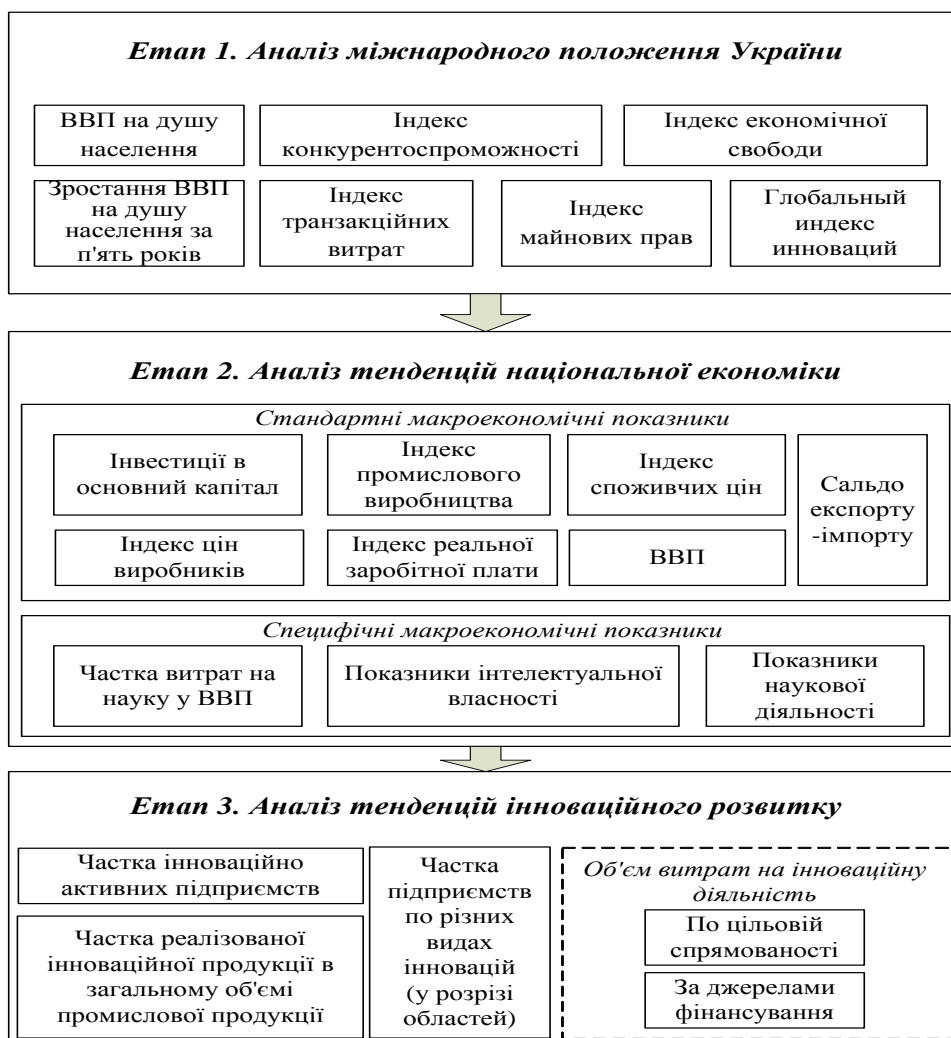

Рис. 1 - Алгоритм аналізу тенденцій інноваційного розвитку

Блок 1. «Оцінка поточного стану інноваційного розвитку підприємства».

Метою першого блоку концептуальної схеми є діагностика інноваційного розвитку підприємства. На першому етапі методики здійснюється формування простору показників інноваційного розвитку. Проведений в дослідженні аналіз діяльності промислових підприємств дозволив виявити п'ять основних складових інноваційного розвитку: загальна складова, виробничо-технологічна складова, трудова складова, маркетингова складова, товарна складова, які містять в собі ряд показників.

Другий етап методики присвячений побудові загального показника розвитку по кожній складовій та в цілому по всій діяльності. Інструментарієм такої побудови виступає метод таксономічного аналізу – метод рівня розвитку.

Блок 2. «Дослідження інноваційного потенціалу машинобудівних підприємств». Метою даного блоку є побудова інноваційного потенціалу і оцінка його використання. Для реалізації цієї мети в дослідженні запропоновано методику дослідження інноваційного потенціалу підприємств (рис. 2). На першому етапі методики здійснюється побудова показника інноваційного потенціалу та аналіз диспропорцій в його розвитку. На другому етапі за допомогою кластерного аналізу формуються однорідні групи підприємств. Що дозволяє більш якісно здійснити оцінку використання інноваційного потенціалу.

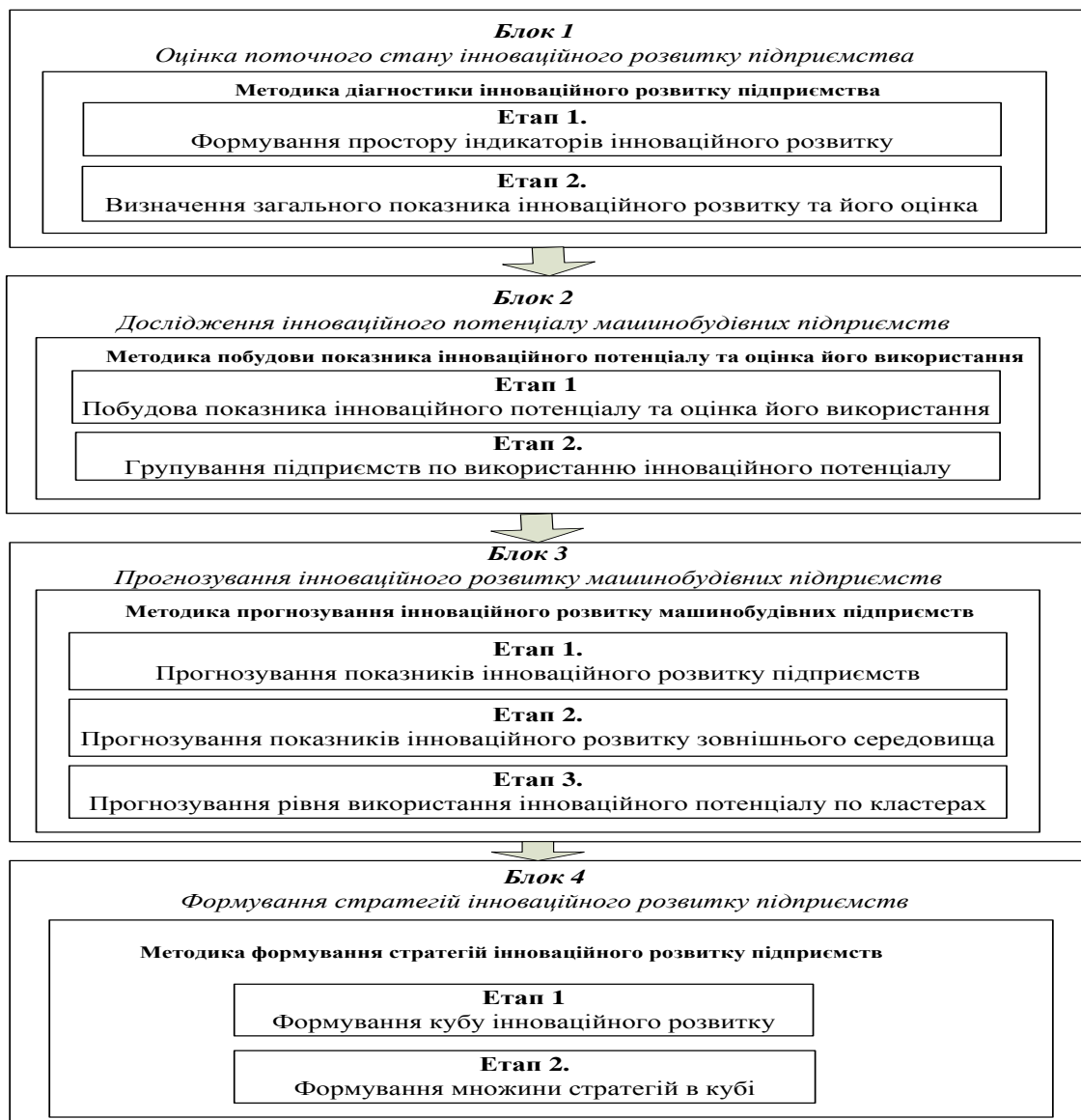

Рис. 2 - Концептуальна схема інноваційного розвитку

Блок 3. «Прогнозування інноваційного розвитку машинобудівних підприємств». Метою даного блоку є прогнозування різних складових інноваційного

розвитку машинобудівних підприємств для подальшої якісної розробки стратегії інноваційного розвитку.

Для досягнення даної мети в роботі пропонується методика прогнозування інноваційного розвитку машинобудівних підприємств. Дана методика складається з трьох етапів. На першому етапі – «Прогнозування показників інноваційного розвитку підприємств» за допомогою економіко-математичних методів здійснюється прогнозування кожної складової інноваційного розвитку підприємств. Другий етап – «Прогнозування показників інноваційного розвитку зовнішнього середовища» присвячений визначенню майбутнього стану середовища, в якому функціонують промислові підприємства, а саме економіки Харківського регіону. На третьому етапі – «Прогнозування рівня використання інноваційного потенціалу по кластерах» аналізується використання потенціалу по однорідних групах.

Блок 4. «Формування стратегій інноваційного розвитку підприємств». В дослідженні під стратегією інноваційного розвитку підприємства розумітимемо комплекс заходів спрямованих на максимальне використання інноваційного потенціалу підприємства в стратегічному періоді. Метою четвертого блоку є формування стратегій інноваційного розвитку залежно від поточного стану інноваційного розвитку підприємства і його потенціалу. Як інструментарій, що дозволяє реалізувати мету даного блоку є методика формування стратегій інноваційного розвитку підприємства (рис. 2).

Перший етап направлений на побудову трьохкомпонентного показника інноваційного розвитку промислових підприємств, що складається з таких показників як рівень інноваційного розвитку підприємства, рівень інноваційного розвитку зовнішнього середовища; рівень використання інноваційного потенціалу підприємств. Графічна інтерпретація даного показника представляється у вигляді куба інноваційного розвитку підприємства з відповідними осями. Другий етап присвячений розробці стратегій в залежності від елементів кубу.

Результати реалізації першого блоку концептуальної схеми наведено в табл. 1.

В результаті реалізації першого блоку методики можна зробити висновки щодо низького значення показників інноваційного розвитку. Який забезпечується виключно власними засобами. Підприємством-аутсайдера по інноваційному розвитку зі всієї проаналізованої сукупності підприємств є ВАТ «Завод ім. Фрунзе», лідерами по більшості показників виступають ВАТ «ХПЗ» і ВАТ «Турбоатом». На другому етапі розраховано показники інноваційного розвитку по кожній складовій на підставі даних табл. 3.

За допомогою метода рівня розвитку здійснювалося об'єднання часткових показників в один інтегральний показник інноваційного розвитку:

$$I_{pot} = 0.214I_{ob} + 0.234I_{pt} + 0.393I_{tr} + 0.099I_{mar} + 0.059I_{prod} \quad (1)$$

Розрахунок інтегрального показника розвитку за досліджувані роки показав, що він має тенденцію до зменшення, що є негативним з точки зору інноваційного розвитку.

Результати реалізації Блока 2 – «Дослідження інноваційного потенціалу машинобудівних підприємств». В дослідженні під інноваційним потенціалом розуміється максимально можливий серед досліджуваних підприємств показник інноваційного розвитку. тобто

$$\{I_{ob}^m, I_{pt}^m, I_{tr}^m, I_{mar}^m, I_{prod}^m\} = \max_i \{I_{ob}^i, I_{pt}^i, I_{tr}^i, I_{mar}^i, I_{prod}^i\} \quad (2)$$

де i – номер підприємства.

На підставі розрахунків показника інноваційного розвитку потенціал буде рівним:

$$I_{pot}^m = 0.214I_{ob}^m + 0.234I_{pt}^m + 0.393I_{tr}^m + 0.099I_{mar}^m + 0.059I_{prod}^m \quad (3)$$

Таблиця 1 - Значення інтегрального показника для всіх складових інноваційного розвитку

Підприємство	Загальноекон омічна складова			Виробничо- технологічна			Трудова складова			Маркетингова складова			Товарна складова		
	2007	2008	2009	2007	2008	2009	2007	2008	2009	2007	2008	2009	2007	2008	2009
ВАТ «Турбоатом»	0,347	0,299	0,392	0,22	0,202	0,196	0,251	0,245	0,260	0,46	0,412	0,369	0,227	0,268	0,370
ВАТ «Завод ім. Фрунзе»	0,291	0,237	0,483	0,06	0,161	0,181	0,319	0,329	0,228	0,23	0,240	0,102	0,190	0,174	0,169
ЗАТ «Південкабель»	1,000	0,876	1	0,37	0,244	0,232	0,720	0,653	0,580	0,62	0,419	0,732	0,352	0,265	0,250
ВАТ «ХТЗ»	0,471	0,524	0,415	0,22	0,203	0,223	0,235	0,242	0,337	0,46	0,419	0,321	0,233	0,204	0,204
ВАТ «ХПЗ»	0,683	0,686	0,603	0,36	0,296	0,408	0,652	0,648	0,790	0,61	0,414	0,370	0,514	0,353	0,295
ЗАТ «ХВЗ ім. Г.І.Петровського»	0,453	0,432	0,410	0,18	0,161	0,233	0,460	0,487	0,519	0,45	0,415	0,382	0,212	0,205	0,230
ЗАТ «ХЗЕ»	0,546	0,524	0,525	0,23	0,198	0,181	0,320	0,355	0,378	0,45	0,486	0,382	0,173	0,163	0,169
ВАТ «Автрамат»	0,451	0,419	0,424	0,18	0,161	0,181	0,597	0,633	0,669	0,46	0,913	0,380	0,280	0,242	0,225
ВАТ «Електромашина»	0,443	0,396	0,384	0,18	0,161	0,132	0,467	0,463	0,492	1,00	0,414	0,375	0,280	0,281	0,265
ВАТ «ХМЗ «Світло Шахтаря»	0,409	0,382	0,412	0,30	0,440	0,284	0,434	0,350	0,455	0,43	0,339	0,356	0,356	0,283	0,240
СП ЗАТ «ХЕМЗ-ІРЕС»	0,586	0,573	0,381	0,25	0,252	0,220	0,452	0,390	0,466	0,46	0,413	0,379	0,356	0,447	0,461
ВАТ «Укрелектромаш»	0,532	0,486	0,414	0,27	0,253	0,313	0,403	0,410	0,519	0,46	0,417	0,373	0,278	0,320	0,206
ДП «Електроважмаш»	0,550	0,504	0,598	0,23	0,202	0,132	0,416	0,437	0,490	0,46	0,417	0,373	0,276	0,423	0,356
ВАТ «ХВЗ»	0,435	0,395	0,435	0,23	0,198	0,181	0,327	0,280	0,318	0,45	0,504	0,380	0,173	0,163	0,169

Результати розрахунку інноваційного потенціалу для кожної сфери наведені в табл.2.

Таблиця 2 - Окремі потенціали кожної складової

Роки	Складові					Потенціал
	Загально економічна	Виробничо- технологічна	Трудова	Маркетингова	Товарна	
2007	1	0,374	0,72	1	0,514	0,714
2008	0,876	0,44	0,653	0,913	0,447	0,664
2009	1	0,408	0,79	0,73264	0,461	0,72

Дослідження інноваційного потенціалу здійснюється за допомогою багатокутника потенціалу (рис. 3а). Так багатокутник потенціалу для ВАТ «Турбоатом» виглядає наступним чином (рис. 3б)

Дослідження інноваційного потенціалу дозволило зробити висновок, що краще за всього використовують потенціал підприємства ЗАТ «Південкабель» і ВАТ «ХПЗ» (2009 року рівень використання інноваційного потенціалу машинобудівних підприємств склав 81,1% і 81,9% відповідно). Оцінка диспропорцій за допомогою багатокутника потенціалу показала, що існують диспропорції як в загальній сукупності підприємств, так і в інноваційному розвитку підприємств в часовому розрізі. Окрім того, за допомогою кластерного аналізу було проаналізовано однорідні групи та міграції підприємств між цими групами.

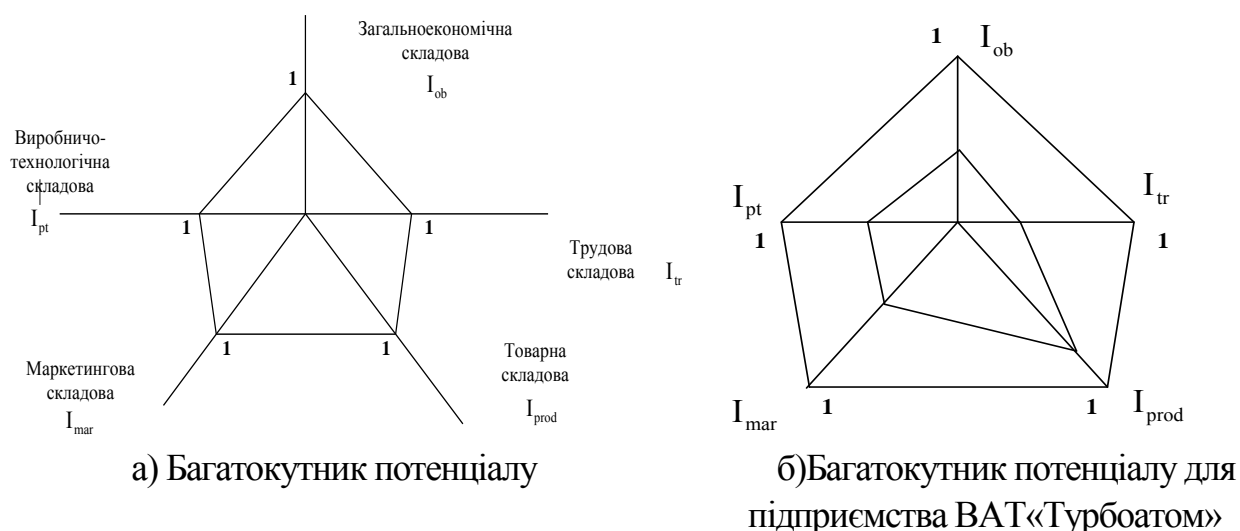

Рис. 3 - Багатокутники потенціалу

Результати реалізації Блока 3 – «Прогнозування інноваційного розвитку машинобудівних підприємств». Як визначалося раніше інструментарієм цього блоку є методика прогнозування інноваційного розвитку підприємств при реалізації якої здійснювався аналіз можливих методів прогнозування, який показав що доцільніше за всього використання методів Лагранжу та двох середніх. Загальний вигляд моделі $Y = a + b * t$. Фрагмент таблиці з параметрами моделі для ВАТ «Турбоатом» та прогноз по дані моделі представлений в табл. 3.

Таблиця 3 - Розрахунок параметрів моделі

Параметри	Загальноекономічна	Виробничо-технологічна	Трудова	Маркетингова	Товарна
b	-0,0004	-0,0097	0,0005	-0,0240	0,0307
a	0,35	0,23	0,25	0,48	0,21
Прогноз	0,35	0,18	0,25	0,35	0,37

Зауважимо, що всі підприємства функціонують в умовах дії зовнішнього середовища. Тому в даній методиці здійснено прогнозування зовнішнього

середовища. В якості зовнішнього середовища для інноваційного розвитку машинобудівних підприємств обрано інноваційний розвиток всієї промисловості Харківського регіону. До показників інноваційного розвитку зовнішнього середовища було обрано наступні показники: кількість інноваційно активних підприємств, частка інноваційно активних підприємств, обсяг витрат на інноваційну діяльність, обсяг реалізованої інноваційної продукції, частка реалізованої інноваційної продукції в загальному обсязі промислової продукції. Дослідження даних показників дозволило побудувати наступну модель для прогнозування зовнішнього середовища: $Y = 0,61 - 0,075 * t$

Дана модель має негативний показник при параметрі b , що свідчить про негативні тенденції в інноваційному розвитку економіки Харківського регіону.

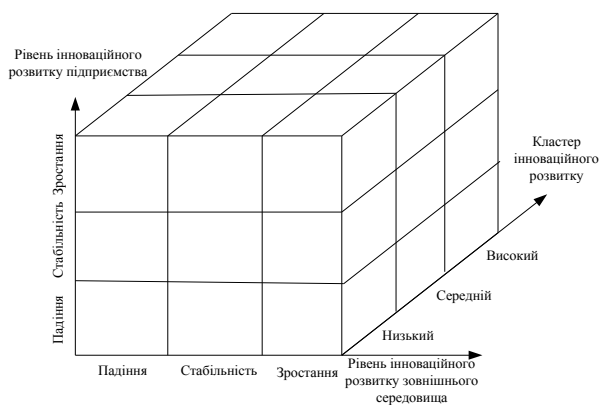
Окрім прогнозування зовнішнього середовища здійснюється прогнозування майбутнього кластеру інноваційного розвитку підприємства. Інструментарієм цього прогнозування виступає дискримінантний аналіз.

Результати реалізації Блоку 4 – «Формування стратегій інноваційного розвитку підприємства». Практична реалізація даного блоку здійснюється за допомогою методики формування стратегій інноваційного розвитку. Першим етапом реалізації цієї методики є формування кубу стратегій інноваційного розвитку для якого використовуються три показники: рівень інноваційного розвитку підприємства, рівень інноваційного розвитку зовнішнього середовища, рівень використання інноваційного потенціалу підприємства, який характеризується кластером інноваційного розвитку. Даний куб має вигляд, представлений на рис. 4а. В результаті прогнозування станів економічного розвитку підприємств була отримана наступна матриця (рис. 4б)

Аналітично даний куб може бути представлений за допомогою наступної множини:

$$P_i = \{I_i, I, C_i\} \quad (4)$$

де I_i – прогноз інноваційного розвитку підприємства: $I_i=1$, якщо прогнозується зростання; $I_i=0$, якщо прогнозується стабільність; $I_i=-1$, якщо прогнозується падіння; I – прогноз інноваційного розвитку зовнішнього середовища: $I=1$, якщо прогнозується зростання; $I=0$, якщо прогнозується стабільність; $I=-1$, якщо прогнозується падіння; C_i – прогноз кластера рівня використання інноваційного потенціалу: $C_i=-1$, якщо низький рівень; $C_i=0$, якщо середній рівень і $C_i=1$, якщо високий рівень .

а) куб стратегій інноваційного розвитку

б) прогноз стану інноваційного розвитку

Рис. 4 - Використання кубу для прогнозування станів інноваційного розвитку

В результаті аналізу можливих станів інноваційного розвитку в дослідженні було розроблено три основні стратегії інноваційного розвитку:

Стратегія 1 – Стратегія нівеляції. Дана стратегія має на увазі поліпшення розвитку складової інноваційного розвитку, яка має негативні темпи приросту або найменші темпи зростання.

Стратегія 2 – Стратегія зниження диспропорцій. Вона полягає в зменшенні диспропорцій між найгіршим значенням складової інноваційного розвитку і найкращим значенням шляхом поліпшення діяльності найгіршої складової.

Стратегія 3 – Стратегія акцентування на зростанні найбільш значущої складової. Вона спрямована на поліпшення найбільш значущої складової інноваційного розвитку – трудової складової.

Аналіз сутності даних стратегій та можливих варіантів інноваційного розвитку дозволив побудувати матрицю співвідношення між стратегіями та станами інноваційного розвитку (рис. 5).

В залежності від кластерів інноваційного розвитку було розроблено ряд під стратегій розвитку (табл. 4).

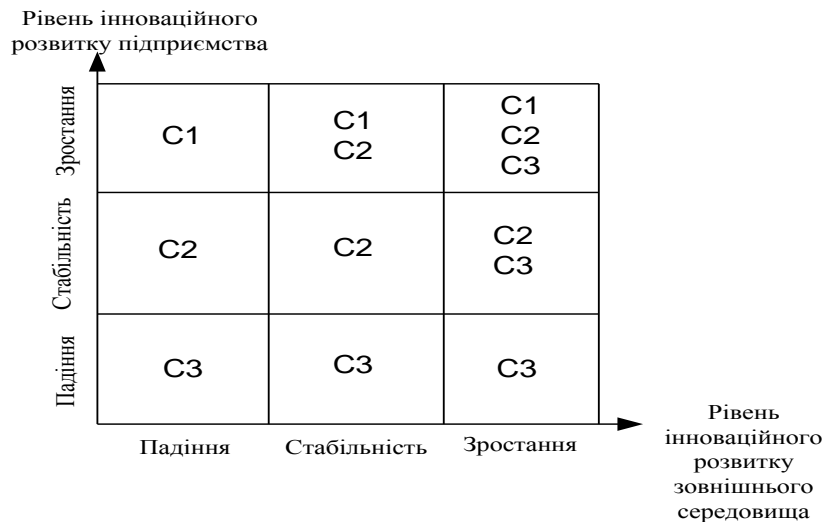

Рис. 5 - Використання стратегій інноваційного розвитку

Реалізація цього комплексу методик здійснювалася для таких підприємств Харківського регіону: ВАТ «Автрамат», ВАТ «Турбоатом», ВАТ «ХТЗ». В результаті проведеного аналізу було отримано наступний куб інноваційного розвитку (рис. 6).

Аналіз даного кубу свідчить про необхідність реалізації наступних стратегій: для ВАТ «Турбоатом» – стратегія 3, для ВАТ «ХТЗ» – стратегія 2, для ВАТ «Автрамат» – стратегія 1.

Таким чином, реалізація даних стратегій дозволить покращити інноваційний розвиток та інноваційний потенціал досліджуваних підприємств, що позитивно буде відображено на інноваційному розвитку Харківського регіону.

Таблиця 4 - Підстратегії інноваційного розвитку

Інноваційний розвиток по квадрату (від 1 до 9)	Кластер	Стратегія
1, 4, 7	1	Цей кластер є найбільш розвиненим, тому потребує покращення не однієї, а декількох найбільш важливих складових
	2	У цьому найгіршому кластері стратегія 3 реалізується у чистому вигляді
	3	Для цього кластера характерне домінування трудових показників, тому доцільним є покращення виробничо-технологічної складової
2, 5, 8	1	Потрібно покращувати декілька найгірших складових
	2	Необхідно сконцентруватися на покращенні однієї найгіршої складової
	3	Необхідно сконцентруватися на покращенні однієї найгіршої складової
3, 6, 9	1	Потрібно покращувати всі складові з негативним приростом
	2	Необхідно зосередитися на покращенні найбільш значимої складової з негативним приростом

	3	Необхідно зосередитися на покращенні найбільш значимої складової з негативним приростом
--	---	---

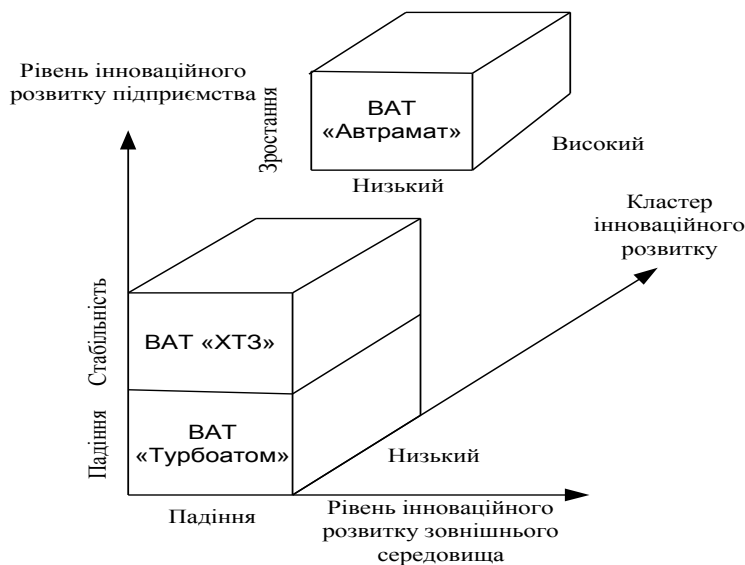

Рис. 6 - Куб інноваційного розвитку досліджуваних підприємств

Результат дослідження. На основі досліджень обґрунтовано напрями вдосконалення системи управління інноваційним підприємництвом у машинобудівному комплексі.

Висновки. Таким чином результати досліджень дозволили сформулювати наступні висновки і рекомендації:

- Розроблено концептуальну схему інноваційного розвитку машинобудівних підприємств яка складається з чотирьох блоків: блоку оцінки поточного стану інноваційного розвитку, блоку дослідження інноваційного потенціалу машинобудівних підприємств, блоку прогнозування та блоку формування стратегій інноваційного розвитку.

- Сформовано систему показників інноваційної діяльності промислових підприємств, які згруповано у п'ять основних складових інноваційного розвитку: загальноекономічну складову, виробничо-технологічну складову, трудову складову, маркетингову складову, товарну складову.

- Побудовано синтетичний показник з використанням запропонованої методики діагностування складових інноваційного розвитку і проведено розрахунки рівня його використання. Методика базується на формуванні початкового простору показників, дослідження їх тенденцій та виявлення негативних явищ, побудові синтетичного показника по кожній складовій – рівня розвитку кожної складової.

- Обґрунтовано інтегральний показник інноваційного потенціалу, що визначається як максимально можливий рівень інноваційного розвитку по кожній складовій.

- Побудовано моделі прогнозування показників інноваційного розвитку, які склали інструментарій для розробки стратегій інноваційного розвитку. Прогнозні моделі було побудовано за допомогою методу множників Лагранжу та методу двох середніх точок, які показали значні критерії адекватності, це дозволяє використовувати їх для прогнозування окремих складових.

- Сформовано механізм розробки стратегії інноваційного розвитку та запропоновано три основні стратегії управління інноваційним розвитком, а саме стратегію нівеляції, стратегію зниження диспропорцій, стратегію акцентування на зростанні найбільш значущої складової. Кожна зі стратегій має свої підстратегії в залежності від кластеру інноваційного розвитку підприємства та дозволяє найефективнішим шляхом досягти кращого інноваційного розвитку.

Список літератури. 1. Шумпетер Й. Теория экономического развития.- М.:Прогресс,1982. 2. Хучек М. Инновации на предприятиях и внедрение. - М.: Луч, 1992. 3. Пригожин А.И. Нововведения: стимулы и препятствия (социальные проблемы инноватики). – М.: Политиздат, 1989. 4. Морозов Ю.П. Инновационный менеджмент: Учебное пособие. - Н.Новгород: Изд-во ННГУ, 1997. 5. Инновационный менеджмент: Справочное пособие / Под ред. Завлина П.Н., Казанцева А.К., Миндели Л.Э. - СПб.: Наука, 1997. - 560 с 6. Латин Н.И. Актуальные проблемы исследования нововведений // Социальные факторы нововведений в организационных системах. – М.: 1985. – С. 150. 7. Водачек Л., Водачкова О. Стратегия управления инновациями на предприятии: Сокр. пер. со словац. / Авт. предисл. В.– С. Рапопорт. – М.: Экономика, 1989. – 167 с. 8. Лапко О. Інноваційна діяльність в системі державного регулювання. - К.: ІЕП НАНУ, 1999. - 254 с. 9. Фатхутдинов Р.А. Инновационный менеджмент: Учебник для вузов. - М.: ЗАО "Бизнес-школа "Интел-Синтез", 1998. - 600 с. 10. Нейкова Л.И. Финансовые рычаги и стимулы технического развития промышленного комплекса Украины. – Одесса: ОЦНТ и ЭИ, 1995. – 235 с. 11. Завлин П.Н., Ипатов А.А., Кулагин А.С. Инновационная деятельность в условиях рынка. – СПб.: Наука, 1994. – 337 с. 12. Черваньов Д.М., Нейкова Л.И. Менеджмент інноваційно-інвестиційного розвитку підприємств України. – К.: Т-во «Знання», КОО, 1999. – 514 с.

Подано до редакції 28.02.2011